

Фофанова Л. В.

ОСВІТА В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ МОЛОДІ

У статті розглядається взаємозв'язок між освітою і культурою в межах глобальних процесів соціокультурної трансформації, інформатизації та соціально-психологічних наслідків.

Ключові слова: освіта, культура, людство, свідомість, психологічні наслідки, модернізація освіти.

В статье рассматривается связь между образованием и культурой в рамках глобальных процессов социокультурной трансформации, информатизации и социально-психологических последствий.

Ключевые слова: образование, культура, человечество, сознание, психологические последствия, модернизация образования.

This article researches relation between education and culture in the framework of global processes of social cultural transformation, information and social – psychological impacts.

Key words: education, culture, mankind, consciousness, psychological impacts, modernization of education.

Однією з актуальних проблем психології завжди були проблеми молодого, вступаючого в життя покоління. Це проблеми адаптації й ідентифікації в соціумі, місце в соціокультурній трансформації та ціннісних орієнтаціях, формування смислотворчих орієнтирів у сучасному світі – від локального до глобального рівня, проблеми самоствердження у своїй віковій категорії та соціумі й ін. Не останню роль в вирішенні цих проблем відіграє вся система освіти – від закладу навчальної ланки до ВНЗ. У зв'язку з цим мета нашого дослідження – виявити соціальну роль освіти в суспільстві. Завдання роботи – показати роль освіти у вирішенні студентської молоді.

Розгляд проблем трансформації світоглядних та соціокультурних орієнтирів молоді на сучасному етапі розвитку суспільства став можливим завдяки фундаментальним дослідженням цього тематичного поля такими фахівцями, як: А. Архангельський, З. Барбашова, Ю. Вишневецький, Л. Коган, В. Кремень, М. Михальченко, С. Попов, Ян Щепанський, А. Арнольдов, В. Андрущенко, В. Борисов, В. Давидович, А. Дорошенко, М. Злобіна, І. Кан, С. Кримський, Л. Сохань, М. Тарасенко та ін.

Сама освіта визначається як соціальний інститут духовного процесу формування людини. Освіта – це культурно-історичне середовище, спосіб збереження, передача та примноження накопичень духовної культури людства, народів, націй, етносів. Такий широкий підхід виступає як методологічна засада до виявлення об'єктивної ролі освіти в долях людей та всіх інших суб'єктів цивілізації.

Ця методологія в психологічному просторі наводить на дослідження впливу освіти на формування особистості, її психіки, а також залежності ефективності освіти від стану і розвиненості психіки того, хто навчається. Психологія досліджує психологічні закономірності навчання як процес придбання і закріплення способів діяльності індивіда, як навчальну діяльність, спрямовану на оволодіння системами предметно-пізнавальних дій, узагальнених у формі теоретичних знань. Щодо соціальної психології, то вона розглядає людину як суб'єкта навчальної діяльності в рамках освіти як соціальної організації. Соціальна поведінка людини при цьому вивчається в структурі опосередкованих ціннісних систем, норм і цілей, тобто як поведінка людини, приналежної до організації. Серед соціально-психологічних проблем освіти вчені виділяють такі: подолання психології відчуження між закладами освіти й учнями (студентами); вияв законів і соціальних технологій освіти, закладених в організацію навчальної діяльності, щоб психологічно не подавляти людську індивідуальність; освіта має сприяти самоактуалізації учнів і вчителів, їх нормальному саморозвитку, соціально-психологічному функціонуванню, збереженню психологічного здоров'я. В педагогічній психології – це допомога учням і студентам оволодіти системою наукових знань та пізнавальних вмій і навичок та формуванні на їх підставі світогляду, моральних і загальнолюдських цінностей, особистісного висококультурного саморозвитку та розвитку її індивідуальних творчих потреб, сил і здатностей [5, с. 3-5].

Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій розглядає український вчений В. І. Кушерець. Знання через освіту, на думку цього автора, повинно забезпечити в комплексі інтелектуальний прогрес. Він згрупував та систематизував “основні напрями інтелектуальних зусиль”, просування якими відкриває можливості стабільного розвитку суспільства і його переходу в нову якість. Ці напрями можна звести до таких:

- захист життя і досягнення умов безпечного існування окремих людей і цілих народів;
- технологічні прориви на базі високих і маловитратних (включаючи інформаційні) технологій;

- подолання техноцентризму науки й освіти, прискорене нарощування знань щодо людини та суспільства;
- подолання неконтрольованого науково-технічного прогресу з наслідками, що завдають збитків особистості та природному оточенню;
- подолання низки особливо небезпечних сучасних хвороб і збільшення тривалості життя людей;
- подолання масового голоду й убогості в слаборозвинених регіонах планети, особлива увага – зменшенню дитячої смертності;
- скорочення розриву між багатими і бідними класами, прошарками, суспільствами, націями;
- підвищення морального рівня та духовності людей і етносів;
- підвищення надійності та безпеки життя людей і народів за рахунок зменшення небезпечних наслідків природних і соціальних катастроф, включаючи різні види агресії;
- забезпечення інформаційного комфорту і на цій основі – кращих умов для самореалізації особи [4, с. 8].

Будь-який навчальний заклад – від класичної школи до вищих навчальних закладів – це культурно-просвітницькі організації держави. Тому поняття “навчальний заклад” кваліфікується фахівцями як “вид соціальної організації, призначенням якої є передача, засвоєння і наслідування попереднього культурно-історичного досвіду” [5, с. 119].

Соціально-психологічні проблеми навчальних закладів як офіційних організацій стають більш зрозумілими, якщо взяти до уваги те, що в школах і вищих навчальних закладах діють організовані адміністрацією закладу академічні групи, які “не можуть діяти просто як людські групи, тобто тільки на засадах ціннісних орієнтацій, консолідації та самоуправління. “Це означає, – зазначають дослідники, – що в їх просторі взаємодіють такі спільноти з суттєво відмінними інтересами, мотивами поведінки та ін. Їх не можна об’єднати не тільки на добровільній основі, потрібні звісно примушення й адміністративний контроль. Хоча все це не ознака того, що в глибині соціальної настанови немає або не потрібна групова консолідація. Однак вона тут займає підпорядкований стан: є не самоціллю, а засобом для досягнення інших цілей” [5, с. 121].

Соціально-психологічна робота у цих офіційних закладах має виходити з того, що для її ефективності потрібно брати до уваги обов’язковий і примушувальний характер, формальний груповий контроль, адміністративний нагляд з їх можливими санкціями. Основним механізмом міжіндивідуальної взаємодії є соціальна роль як персоніфікація статусу в академічній групі. У соціальній організації вона відходить на задній план, знаходиться в тіні, як зауважують дослідники цього питання [5, с. 121].

Соціальні психологи повинні брати до уваги той реальний факт, що статусні межі в соціальній установі дуже обмежені. Можливо ще більше обезлюднення взаємин є законом функціонування соціальної організації. Тут має значення не особистість, як у групі, а функція. Те ж саме стосується, як зауважують соціологи, і до престижної стратифікації. Якщо у групі престиж проявляється як групове схвалення деяких дій, то соціальній організації він майже цілком заданий посадовим становищем. Крім того, як вважають дослідники, становище учня в групі й організації – різне: в групі головний чинник – це приналежність до неї. А для всього закладу – це не обов’язково, тут діють примусові інструментарії [5, с. 121-122].

Якщо в академічній групі її психологічний клімат є одним із основних регуляторів взаємовідношень, то в соціальній організації (навчальному закладі) він – допоміжний. Якщо в соціальній групі має місце групова пам’ять (відображена в фольклорі, слухах, в усталених моделях поведінки та ін.), то в соціальній організації функціонує інший формат пам’яті (архів, музей та ін.). Академічна група захищає свій простір за допомогою культури: мови, специфічного стилю поведінки, самоізоляції в групі (яка є референтною для учня – групою підтримки), символічного формально-психологічного тиску з боку однокласників (у школі) або однокласників – у вищому навчальному закладі. Соціальна організація має свою офіційну службу захисту (і чим сильніша організація, тим сильніша й служба захисту). У соціальній групі учня (студента) захищають однокласники (однокласники) згідно з його моральним статусом і місцем серед колег.

У зв’язку з цим соціологічним роком “групи” й “організації” принципово змінюється і весь зміст колективної діяльності: якщо в групі – це поведінкова консолідація, підвищена згуртованість, інтеграція ціннісних орієнтацій і шаблонізація поведінки, то в соціальній організації – просто ефективність сумісної діяльності. В останньому випадку діють закони узгодження між цілями і засобами, правилами внутрішнього розпорядку і контролем, правами й обов’язками, обов’язками і делегованими повноваженнями, примусом і нагородами, особистістю та її функцією, завданнями і ресурсами, перспективними стратегіями й оперативним керівництвом і т. ін. [5, с. 122].

Усе це – об’єкт для опрацювання соціальними психологами. Як зазначають соціологи: “Навчальні заклади – це перш за все комунікативні суспільства, в яких спілкування домінує над відношеннями. Значення має не авторитет влади, а влада авторитету... Виконавці (учні і студенти) є фізично або соціально незрілими групами, що також додає специфіки процесу організаційної взаємодії. В навчальних

зкладах зіставляються різні покоління (перш за все дорослі і діти), культури, форми соціального до-свіду, ціннісних орієнтацій, представники соціальних прошарків суспільства” [5, с. 126].

Навчальні заклади менш за все організовані формально. Крім того, вони чинять супротив завищеному адмініструванню та бюрократизації, часто керуються в цьому високим рівнем своєї історичної духовно-культурної спадщини. В цих умовах кожне нове покоління і учнів, і вчителів повинне вміти вибудовувати свої взаємини, відстоювати своє місце на мікро – і макро рівні – в академічній групі та в закладі в цілому.

Психологи мають урахувати і такі чинники, що навчальний заклад належить до сфери обслуговування. А в умовах платної освіти – це вагомий чинник: за свої гроші студент має потребувати від вищого навчального закладу більш професійних знань від кафедр та професорсько-викладацького складу. Тут має спрацювати ідеологія служіння. Без зміни психології всього викладацького складу й адекватного розуміння того, що професор працює у сфері обслуговування та надає свої знання як сервіс, буде вічна дисгармонія у стосунках між студентами і викладачами, кожен з них буде захищати свої позиції і доводити свою правоту.

Як тільки в навчальному закладі спрацює ідеологія служіння, то не забаряться увімкнутися і психологічні механізми: підвищиться роль особистої харизми, особливо для лідерів навчального закладу. Говорячи про медичну і педагогічну освіту, В. М. Александровська у своїй статті “Освіта – це гуманітарна модель життєдіяльності” зауважує: “Вони забезпечують створювання інтелектуального, економічного, морального, культурного потенціалу країни. Освіта – важлива галузь духовного виробництва. Лікарі і педагоги завжди об’єднувались єдиною ідеєю – слугуванню Богу, державі, вітчизні і готували громадян до такого служіння. Ці дві професії втілюють у собі всебічне і божествене. Загальнолюдські цінності – істина, добро, краса – були й зостаються моральним імперативом побудови медичної та педагогічної освіти. Загальним є і завдання формування, збереження і відновлення екології людини: її тілесного і духовного здоров’я, сенсу життя, особистої свободи, моральності. Обидва види освіти, як і вся вона в цілому, повинні заложити в особистості механізми розуміння, взаєморозуміння, спілкування, співробітництва. Там, де освіта пам’ятає про ці цінності, вони з абстракції перетворюються на імена. Ми пам’ятаємо імена носіїв моральних взаємин у медицині та педагогіці – Павлова, Сеченова, Пирогова, Сухомлинського, Ушинського, Макаренка та ін. Гете зазначав: “Приймаючи людину такою, яка вона є, ми робимо її гірше; приймаючи її ж такою, якою вона повинна бути, – ми примушуємо її бути такою, якою вона може стати...”. “Медична і педагогічна освіта – це процес професійного становлення лікаря і педагога в культурі”, – заключає В. М. Александровська [1, с. 16-17].

У цих умовах зростає актуальність психологічної підготовленості як учнів, так і вчителів. Треба пам’ятати і про те, що суспільство – це динамічне явище, воно знаходиться в постійному русі, в соціокультурній трансформації, як підкреслюють філософи і соціологи. Тому психологи повинні вчасно реагувати на соціальну динаміку і допомагати учням і вчителям – якщо це навчальні заклади – без затримок адаптуватися до змін, встигати відповідно соціалізуватися та ін.

Наприклад, сучасна соціалізація дітей набагато відрізняється від соціалізації їх батьків. Якщо їх батьки в традиційному суспільстві соціалізувались переважно за допомогою сім’ї та найближчого оточення, то у сучасному суспільстві з’явилася безліч каналів впливу на соціальне становлення людини, завдяки тотальному засиллю комп’ютеризації й інформатизації всіх сфер людського життя, інтернету, засобам маової інформації. На молодь впливає молодіжна субкультура, відвертість якої жахає батьків, далеко не толерантне спілкування і конфліктність поколінь, світогляд, що формується, який теж не завжди з розумінням сприймається батьками, дорослими та навколишніми. Психологічним невмінням обертаються потреби молоді ідентифікуватися до своєї соціокультурної групи. Як наслідок психологічного невміння спілкуватися, незнаходження свого місця в соціокультурному оточенні, незнання своєї особистісної “Я-концепції”, молодь зтягають секти, притони, наркотики, алкоголь тому, що вона культурно і психологічно неграмотна і не взмозі самовизначитися.

Досліджуючи позитивне і негативне в субкультурі, дослідник цього питання Є. О. Васильчук зазначає: “Найдоступнішою соціальною сферою, у якій молодь може проявити власну самостійність, уміння приймати рішення і керувати, організувати й організуватися, є дозвілля, що сприймається юнацтвом як основна сфера життєдіяльності, і від задоволеності якої залежить загальна задоволеність життям молодої людини. Така соціалізуюча та культуротворча діяльність молодіжної субкультури, зміщуючись у світ ілюзій та фантазій, набуває ознак гри, що проявляється в театралізації, артизації, карнавалізації, імпрровізаційності життя. Соціальними передумовами поширення молодіжної субкультури стала проблема адаптації, складність інших, окрім пропонованих масовою культурою, механізмів рекреації, порушення традиційних механізмів ідентифікації тощо” [2, с. 44].

Як показують наші дослідження, проведені в середній та вищій школах, основною базовою проблемою психологічної дезадаптації молоді в суспільстві є її низький рівень соціокультурної підготовки. Про те ж саме пишуть і наші колеги. Так, Е. О. Васильчук зазначає: “Молодіжну субкультуру відріз-

няє незалученість до базової, переважно масової культури суспільства, причому ця “незалученість”, враховуючи бажання молоді привернути до себе увагу оточення, обертається “симбіозом епатажних, ескапістських і протестних форм цієї субкультури. На думку автора, це дає можливість молодіжній субкультурі виконувати роль своєрідного компенсаторного механізму, що має створювати противагу цінностям масової культури і проявляється як своєрідна захисна реакція культури від самознищення та один з механізмів самозбереження культури” [2, с. 45].

На нашу думку, один із напрямів роботи шкільних та вишівських психологів має бути звернення уваги на молодіжну субкультуру з метою допомогти молоді зайняти через неї достойне місце в суспільстві, допомогти молоді поставити її на службу все найгарніше, що є в субкультурі. Дослідники субкультурної проблематики пишуть: “Разом з тим, молодіжна субкультура здатна виконувати низку позитивних функцій як агент соціалізації, серед яких виокремлюються такі: соціальна адаптація до соціальних змін і суспільства в цілому; самоідентифікація, що дозволяє молодій людині визначити власний статус; самореалізація, що дозволяє молодій людині реалізувати свої здібності, інтереси і самоствердитися; передавання специфічних цінностей, уявлень і настанов, властивих певній соціальній групі чи спільноті, що значною мірою відтворюються в молодіжній субкультурі через її носіїв – молодь; інтеграція молоді на підставі загальних цінностей, ідей, настанов, як правило, з метою протистояння світу культури дорослих або демонстрації своїх можливостей, таланту та світогляду; набуття певної незалежності від дорослих, звільнення від їх опіки; забезпечення переходу молодих людей зі світу дитинства у світ дорослих на підставі задоволення потреби в самовираженні та самоствердженні, особливо тоді, коли традиційним шляхом це зробити складно або неможливо” [2, с. 45].

Сучасне суспільство знаходиться на такому рівні своєї соціокультурної трансформації, що може запропонувати молоді стереотипи мислення, відсутність потреб в саморозвитку та ін. З цього ж приводу С. В. Довженко зазначає: “Реклама, преса, телебачення, література, кіно – нині проголошує цілком певний образ, стереотип сучасної молодої людини, якій потрібно “все і відразу”. Крім того, в умовах зростання соціальної напруженості сучасного суспільства особистості стає об’єктивно важко визначити власні ціннісні орієнтири. Молодь, з огляду на свої фізіологічні особливості, тяжіє до колективного спілкування. А в масі, як відомо, стираються індивідуальні досягнення окремих людей, зникає їх своєрідність, расове несвідоме виступає на перший план. При анонімності, а також безвідповідальності мас, зовсім зникає відчуття відповідальності, яке завжди індивіда стримує. Звідси всезростаюча агресивність серед сучасної молоді, конфліктність. Крім відходу слабкої особистості від істинно індивідуального до помилкового масового, існує й інша крайність – відречення від реальності, обрання віртуального спілкування як основного. Сучасна молода людина, охоплена серйозними психологічними і моральними проблемами, сьогодні може “піти” в Інтернет, де по інший бік екрана виявляться живі люди, яким немає різниці, як ви виглядаєте, який у вас соціальний статус. Це забезпечує легке спілкування” [3, с. 48-49].

Дослідник у галузі цінностей сучасної молоді В. Е. Семенов пише: “Неблагоприятним чинником у сучасній ціннісній структурі молоді є відсутність чіткого зв’язку між роботою і грошима. Якщо за радянських часів цей зв’язок був ослаблений, то зараз він зовсім відсутній. Так, як одні отримують великі гроші шляхом авантюри і маніпуляцій, а інші, буквально каторжно працюючи (іноді на кількох роботах), мають неадекватно маленьку зарплату. Підлітки і молодь це прекрасно фіксують” [6, с. 40]. Цей автор також дослідив стан української молоді на предмет її ставлення до глобальних цінностей. З цього приводу результати свого дослідження В. Е. Семенов описує таким чином: “При цьому українська молодь не переймається сьогодні світовими проблемами. Ціннісний світ для української молоді несе в собі мотивації, що знаходяться в іншій площині: повноцінна робота, дозвілля, віра у власні сили, безпека сім’ї, стійкі особисті взаємини. Для сучасної молоді важливим сьогодні є: гроші, освіта і професія, ділова кар’єра і задоволення; вона більше орієнтована на індивідуальні цінності”. І далі: “Акценти життєвих очікувань молоді помітно змістилися – посилюється висока вимогливість до себе в питаннях підготовки до життя. Це змушує молодь ставити перед собою завдання з оволодіння сучасною освітою і професією, при цьому тривогу викликає посилююча нерозбірливість у засобах досягнення ними “життєвого успіху”. Простежується зниження соціально активної молоді, знижуються культурні запити, спостерігається криза ідеалів і втрата духовних орієнтирів” [6, с. 40].

Таким чином, підсумовуючи матеріал дослідження, зазначимо декілька висновків: по-перше, освіта володіє значним потенціалом формування ментальності, свідомості, культури кожного підростаючого покоління людей; по-друге, сучасна освіта в умовах різноманітного світу, що глобалізується, множить людей з деформованою ментальністю; по-третє, втручання психологів у вирішення суспільством цих проблем важко переоцінити, вони можуть і повинні об’єднатися з філософами, соціологами, педагогами, в допомозі суспільству і державі у вихованні гідної молоді, в її адекватній адаптації до життя.

Література:

1. Александровская В. Н. Образование – Это гуманитарная модель жизнедеятельности // Быть лидером. – 2010. – № 2 (12). – С. 16-17.
2. Васильчук Е. О. Фактори формування субкультурних ідентичностей сучасної молоді / “Антикризова стратегія регіональної молодіжної політики”. – Матеріали конференції “Регіональна молодіжна політика як шлях розбудови української державності”. – Донецьк, 2012. – С. 44-45.
3. Довженко С. В. Ценностные ориентации украинской молодежи в условиях глобализации / “Антикризова стратегія регіональної молодіжної політики”. – Матеріали конференції “Регіональна молодіжна політика як шлях розбудови української державності”. – Донецьк, 2012. – С. 48-50.
4. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – К. : “Знання України”, 2004. – 247 с.
5. Пукашевич Н. П., Солодков В. Т. Социология образования. Конспект лекций. – К., МАУП. – 1997. – 224 с.
6. Семенов В. Е. Ценностные ориентации современной молодежи / В. Е. Семенов // Социологические исследования. – 2007. – № 4. – С. 37-43.